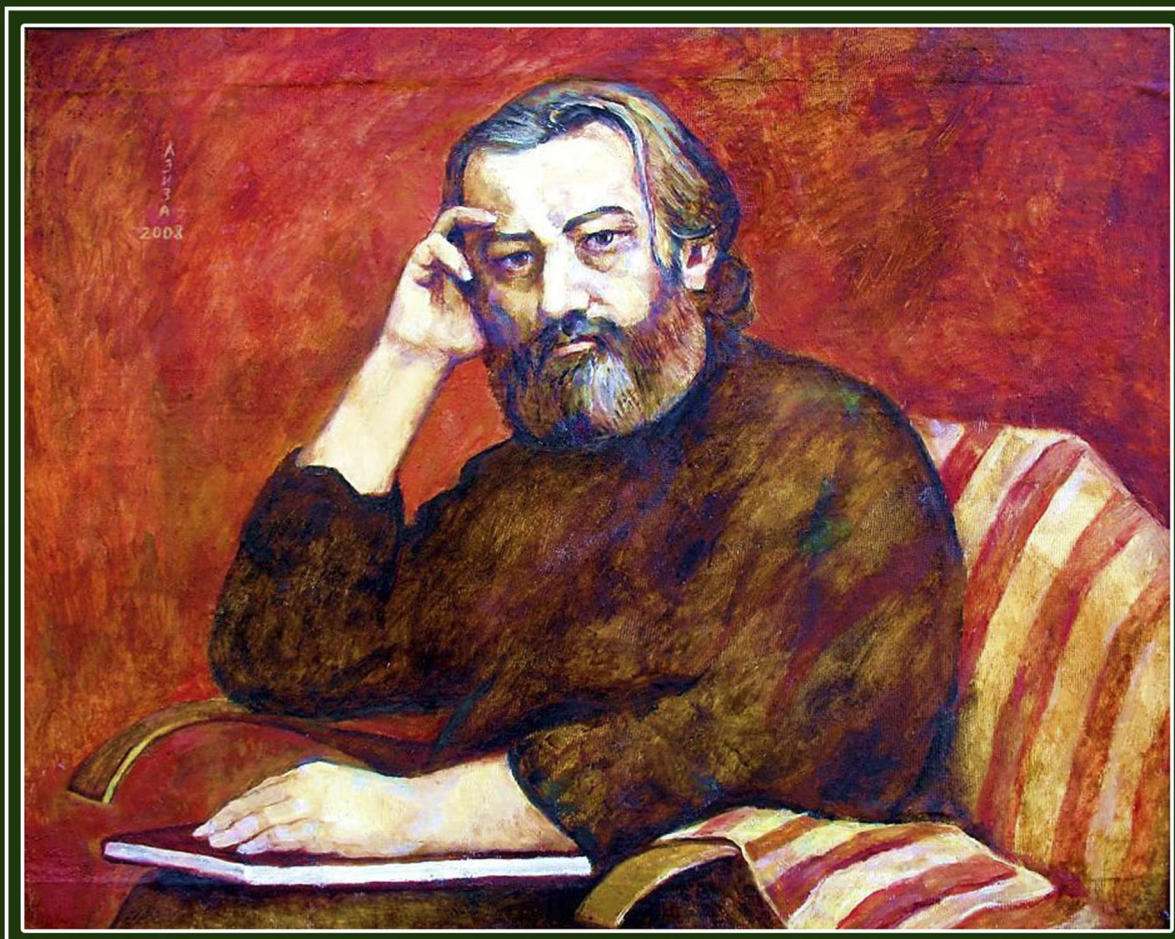

Aziza Mamatova

**RANGTASVIR VA CHIZMATASVIR
FANLARIDAN O'QUV-USLUBIY
KO'RSATMALAR**

**O‘ZBEKISTON BADIY AKADEMIYASI
KAMOLIDDIN BEHZOD NOMIDAGI MILLIY RASSOMLIK
VA DIZAYN INSTITUTI**

Aziza-Xushruya Mamatova

**RANGTASVIR VA CHIZMATASVIR
FANLARIDAN O‘QUV-USLUBIY
KO‘RSATMALAR**

Toshkent – 2017 yil

1

UO‘K: 372.874:741/744 (072)

KBK 76.006.5

M-33

M-33

A-X. Mamatova. Rangtasvir va chizmatasvir fanlaridan o‘quv-uslubiy ko‘rsatmalar –T.: «Fan va texnologiya», 2017, 52 bet.

ISBN 978–9943–11–482–1

Tasviriy san‘at sohasidagi ta‘lim yo‘nalishlari bakalavrlilik va magistratura talabalariga rangtasvir va chizmatasvir fanlaridan kurs va diplom ishlarini bajarishda qo‘llash uchun mo‘ljallangan. O‘quv-uslubiy ko‘rsatmalarda rangtasvir va chizmatasvir asarlarini yaratish bo‘yicha umumiy ko‘rsatmalar berilgan.

UO‘K: 372.874:741/744 (072)

KBK 76.006.5

Mas‘ul muharrir:

S. Abdullayev – Uz. BA akademigi, professor.

Taqrizchilar:

A. Ikramdjanov – Uz. BA akademigi, professor;

S. Raxmetov – Uz. BA akademigi, professor;

S. Bulatov – pedagogika fanlari doktori, professor.

Kamoliddin Bexzod nomidagi Milliy Rassomlik va Dizayn instituti o‘quv-uslubiy Kengashining 2017-yil 17-apreldagi 8-sonli majlisi qaroriga asosan nashr etildi.

Muqovada «Ro‘zi Choriyev» portreti, muallif Aziza Mamatova.

ISBN 978–9943–11–482–1

© «Fan va texnologiya» nashriyoti, 2017.

SO‘Z BOSHI O‘RNIDA

O‘zbekiston Respublikasi “Kadrlar tayyorlash milliy dasturi”ning asosiy talablaridan biri, ta’lim soxasini zamonaviy o‘quv adabiyotlari bilan ta’minlashdir. Shu nuqtai nazardan Milliy rassomlik va dizayn institutining dotsenti Mamatova Xushruya (Aziza) tomonidan tayyorlangan chizmasvir va rangtasvir fanlaridan o‘quv-uslubiy ko‘rsatmalari, kelgusida talabalarda ijodiylikni shakllantirish uslublariga bag‘ishlangan bo‘lib, ushbu ko‘rsatmalar talabalikning ilk davridan boshlab ta’lim uslubiyatini egallash va ijodiy jaroyonlarga integratsiyasi ma’nosida ayni vaqtida yozilgan va o‘zining dolzarbligi bilan qimmatlidir.

Ta’lim mobaynida chizmasvir va rangtasvir fanlarini muvaffaqiyatli egallash, akademik badiiy ta’limning bo‘lg‘usi rassomlarning ijodiy jaroyonlarga yo‘naltirishning asosiy talablaridan hisoblanib, bo‘lajak ijodkorlar uchun muhim bo‘lgan maxorat omilidir. Ayniqsa «Mavzuli rangtasvir asarini yaratishda chizmasvirning o‘rni» o‘quv-uslubiy ko‘rsatmalari, talabalarni tasviriy ustalari bo‘lib shakllanishlarida nihoyatda foydalidir. Mazkur o‘quv-uslubiy ko‘rsatmalar muallifning ijodiy va pedagogik tajribasi asosida yaratilgan.

U nafaqat badiiy ta’lim uslubiyati, balki o‘z tajribasiga tayanib asar yaratish jaroyonlarida ishni nimadan boshlash va nimalarga etibor qaratish kerakligini xam ko‘rsatib bergan. Mukammal tarzda tematik suratni yaratish jarayoning uzoq davom etadigan, murakkab ijodiy izlanish ekanligini ko‘rsata olgan. Ushbu o‘quv-uslubiy ko‘rsatmalari, nafaqat tasviriy san’at badiiy ta’limi, balki shunga doir oliygoxlardagi o‘quv jaroyonida ijodkor arxitektorlar va dizaynerlarni shakllantirishda xam foydadan xoli emas.

Muallif Xushruya Mamatovaning 44 yillik pedagogik tajribasidan kelib chiqib yozilgan xulosalari, sodda va tushunarli tilda yozilgan. Ushbu to‘plam fan dasturlariga mos darajada va rangtasvir, chizmasvir fanlarini o‘rganuvchi yuqorida nomlari keltirilgan ixtisosliklar talabalari uchun to‘planning ahamiyati nihoyatda kattadir.

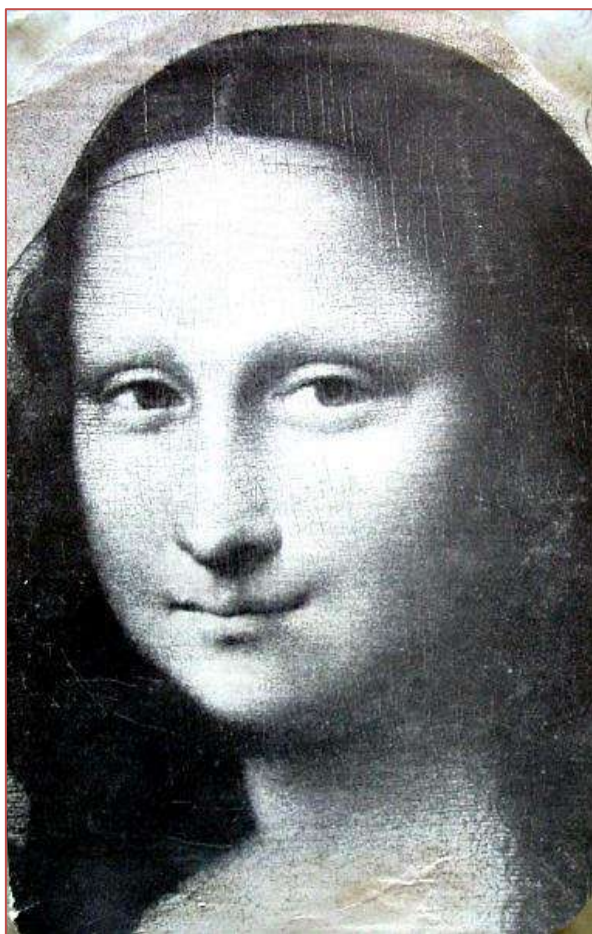
**O‘zbekiston Badiiy Akademiyasining akademigi,
O‘zbekiston Xalq rassomi,
professor J. Umarbekov**

KIRISH

Rassom badiiy ijodda o‘z mahoratini tinimsiz o‘stirishi, tasviriy vositalar bo‘is asar badiiy ifodaliligini yarata bilish imkoniyatlarini kengaytirishi, atrof-muhitni, tabiat hodisalarini faolroq idrok etishi asosiy talablardan xisoblanadi.

Badiiy asar yaratishga xos bo‘lgan xususiyatlarni ta‘lim mobaynida egallashi talab etiladi. Voqelikni oddiy nusxa ko‘chirish bilan aks ettirib bo‘lmasligini tushunib olish muhimdir. Uni tasvirlash uchun avvalambor, hayotni to‘laligicha rang-barangligi va yaxlitligini anglagan xolda uning tarkibini tashkil etuvchi makon, hajmiy shaklli, yorug‘ligi, o‘ziga xosligi, xususiy tavsifi qismlarini tushunish, taffakur qilish, mazmunini talqin qilish muhimdir.

Ma‘lumki, mashhur san‘at ustalari: Vechellio Titsian, Rembrandt van Reyn, Piter Paul Rubens. O‘zbekiston rassomlari – vatandoshlarmiz: Chingiz Axmarov, Raxim Axmedov, Ro‘zi Choriev, Nigmat Qo‘ziboev, Javlon Umarbekov, Baxodir Jalolov va boshqalar, o‘z ijod yo‘llarini tabiatni haqqoniy samimiyat bilan tasvirlashdan boshlaganlar.

1-rasm

2-rasm

Badiiy ta'lim tizimida chizmasvir fanining rassomlik san'atini egallashdagi axamiyati beqiyos. Ushbu o'quv-uslubiy ko'rsatmalar o'rta maxsus ta'limi- rassomlik o'quv yurtlarida natyurmort chizish kursini o'tab, san'at oliygohlarida tahsilni boshlagan talabalarga mo'ljallangandir. Pedagogning ustaxonada talabalar bilan doimiy ish olib borishi natijasida kuzatuv va tajribalar ko'payib boradi. Ularni o'z navbatida muayyan tartibga keltirib, rassomlik fakultetlarining pedagoglari va talabalari tajribasiga aylantirish kerak. Mazkur ko'rsatmalar rassomlik institutining talabalariga natyurmort chizish tamoyillarini (yo'nalishlarini) bayon qiladi. Natyurmort chizish jarayonida konstruktiv tasvir usullarini chuqur o'zlashtirib, kompozitsion vazifalarini hal qiladi. Nazariyani amaliyotda qo'llashni, tus orqali moddiylikni aks ettirishni o'rganadi. Natyurmort chizishda fonni tasvirlash, asosiy xal qiluvchi vazifadir. Bu haqda ulug' Rembrandt van Reyn shunday degan edi: «Agar fon yozilishiga erishilsa, bu asarni muvvofoqiyatining garovidir».

3-rasm

Jan-Batist Sharden, Frans Sneyders va Van Meer Delfskiy kabi mohir tasvir ustalari ham fonga juda katta ahamiyat berganlar, chunki to'g'ri tanlangan fon natyurmortdagi jismlarning yaxlit bir uyg'unligi ifodasini aks ettirishga yordam beradi. Natyurmort chizishda talaba qat'iy ravishda o'quv-uslubiy ko'rsatmalarga va ketma-ketlikka rioya qilishi va xususiylkdan umumiylikka, oddiylikdan murakkablikka asoslangan tamoyillarga e'tibor berishi kerakki, aks holda naturadan passiv bir nusxa bo'lib ko'chirilib qolishi mumkin.

Natyurmort atamasi XVIII asrda paydo bo'lib, tasviriy san'atning muayyan janrini anglatadi. Portret yoki peyzaj janrlarida inson yoki tabiatni tasvirlansa, natyurmortda insoning shaxsiy yoki uy buyumlari, o'simlik va hayvonot olamining ba'zi bir unsurlari, amaliy san'at asarlari va shunga o'xshash juda ko'p narsalarni aks ettirish mumkin. Natyurmort mustaqil janr sifatida XVI-XVIII asrlarda Flandriya va Gollandiyada yuzaga keldi. Badiiy ta'lim jarayonlarida natyurmort

nafaqat rangtasvir balki chizmatasvirning xam axamiyatli o'quv topshiriqlaridan xisoblanadi.

Chizmatasvir asosiy akademik ta'limotlardan bo'lib, talabalarni rassom sifatida tarbiyalashda muhim rol o'ynaydi. Chizmatasvir madaniyatini va uslubiyatini mustahkam egallash, tasviriy san'atni hamma turlariga suvdek kerak.

4-rasm

Ushbu maqsadga uslubiy tamoyillarga jiddiy amal qilish jarayonida yetiladi. Uslubiy jixatdan to'g'ri yo'lga qo'yilgan chizmatasvir darslari talabalarga chizmatasvir madaniyatini o'zlashtirishga yordam beradi. Chizmatasvir madaniyatini o'zlashtirish uslubiyati boy tarixga ega. Qadimdan ustoz musavvirlar o'zlarining bilimlarni qo'lyozmalarda qoldirishgan. Masalan, Uyg'onish davrining ulug' rassomi Leonardo da Vinchi o'z qo'lyozmalarida chizmatasvirga mansub bilimlarini qoldirgan. Bu borada Sankt-Peterburgning I.E. Repin

nomidagi R.X.A.sida xam samarali ishlar olib borilyapti. Keyingi yillarda Kamoliddin Behzod institutida ham bu soxada samarali ishlar olib borilmoqda. Shuni aytish lozimki, talabalarda chizmatasvir madaniyatini rivojlantirishga bag'ishlangan ushbu ko'rsatmalarda tarixdagi boy meros – klassik uslubiyatlar asosida yondashilgan. Ilmiy texnik taraqqiyot ijodiy – badiiy tarbiyaning samaradorligini oshirishni talab qiladi, insoniyatning ijodiy faolligini oshirish juda muhimdir.

5-rasm

Badiiy ta'limda yoshlar tarbiyasida uning shakllanishiga asosiy ta'sir ko'rsatuvchi omil chizmatasvir darslaridir, shuning uchun ham tasviriy san'at maktabida, rasm o'qituvchilari oldida avvalo, birinchi galda talabalarni estetik dunyoqarashi, ularning badiiy didi, ijodiy imkoniyatlari, fikrlash doirasi va tasvirlash madaniyatini shakllantirishdek muhim vazifa turadi. Faqatgina malakali ustoz-rassom, talabalarni badiiy ijodda to'g'ri yo'naltirishlari mumkin. Shu munosabat bilan P.P. Chistyakov - "Jism shaklini to'g'ri tasvirlash hamma narsadan muhimroq va qimmatliroq» ekanligini takidlaydi. Oliy badiiy ta'limda

asosan inson tasviri o'quv jarayonining asosiy o'quv topshiriqlaridan xisoblanadi. Ushbu uslubiy qo'llanma maxsus o'rta maktabda o'qigan, bosh shaklini chizishga bir oz bo'lsada o'rgangan amaliy san'at bo'limi talabalariga mo'ljallangan. Portret chizishda, boshni tasvirlayotib, talaba shakl yaratish va tasvirlarining rang tuzilish qonuniyatlarini egallaydi, anatomiyadan olgan bilimlarni amalda qo'llashga o'rganadi, rang va shakl yordamida borliqni ifodalaydi. Tasviriy san'at sohasidagi ta'lim yo'nalishlardagi yuqori bosqich bakalavrluk va magistratura talabalarida ijodiy psixologik portret yozishni o'rgatish naqadar muhimligini xayotni o'zi isbotlab turibdi. Rassomlar, xaykaltaroshlar va boshqa tasviriy san'at ustalari xamma vaqtlarda o'z zamondoshlarining qiyofalarini ifodalab, ularning ichki va tashqi qiyofalarini o'z asarlarida muxirlab ketishgan. Bunga son-sanoqsiz misollar keltirish mumkin. Masalan, eramizdan oldin qadimiy Misr shaxarlaridan birida, Aleksandriya yaqinida joylashgan Fayum qishlog'ida topilgan portretlar shularni jumlasidan.

6-rasm

Oʻrta asrlarni Uygʻonish davrida, Italiyani daxo rassomlari Leonardo da Vinchi ishlagan portreti «Mona Liza Djiakonda» 1-rasm, Rafael Santini «Sikstin Madonnasi» 2-rasm, Sandro Botichellini «Baxor» ramzidagi ayol portreti 3-rasm. Ispaniyalik rassom El Grekoni «Bibi Mariyam» portreti 4-rasm, Abdulxaq Abdullaev avtoportreti 5-rasm, Raxim Axmedov «Ona portreti» 6-rasm va boshqa rassomlar oʻz asarlarida zamondoshlarining psixologik qiyofalarini yaratib, jahon madaniyatini boyitishgan va keyingi avlodlarga ularni meʼros qilib qoldirishgan.

Shu bois «Psixologik portret» vazifasi tasviriy sanʼat maktabida eng muhim vazifalardan biri hisoblanadi. Yosh rassomlar bu vazifani yaxshi oʻzlashtira olsalar, kelajakda tasviriy sanʼat ustalari sifatida oʻzlarini erkin va mustaqil xis qiladilar. Bunda toʻgʻri tanlangan fon, rassomga portretning mohiyatini ochib berishga, yuzning xar bir qisimlarini oʻzaro mutanosiblikda gavalantirishga yordam beradi. Shuning bilan birga tasvirga olinayotgan shaxsning ichki kechinmalarini kaftdek yaqqol koʻrsatadi. Talaba portret tasvirlayotganda, oddiy nusxa koʻchiruvchi boʻlib qolmasligi uchun oʻquv-uslubiy koʻrsatmalarga qatʼiy amal qilishi, oddiydan murakkablikga, xususiyan umumiylikka kabi tamoyillarga rioya qilishi zarur. Portret chizishda «Bosh» topshirigʻini bajarish favqulotda xodisa emas. Bu jarayonda Van Deyk, Diego Velaskes, El Greko, Rembrandt van Reyn singari klassik rassomlar portret asarlarini oʻrganish, talabalarda odam boshini tasvirlashni oʻrganishda aloxida ahamiyat kasb etadi.

NATYURMORT

Natyurmort bu – bo‘lg‘usi rassomning badiiy ta’limda natura bilan o‘tkazadigan qizg‘in suxbatidir. Unda syujet va psixologik talqin, jismning borliqda kompozitsion joylashish o‘rmini, uning qandayligini, qaerdaligini ko‘rayotgan rassom tasavvurini o‘stiradi, hamda bu natyurmortning asosiy talabi bo‘lib, tomoshabinning asardan oladigan zavqlarini kuchaytiradi. Natyurmortni muvoffaqiyatli tasvirlash uchun qo‘yidagi bosqichlarga amal qilish zarur:

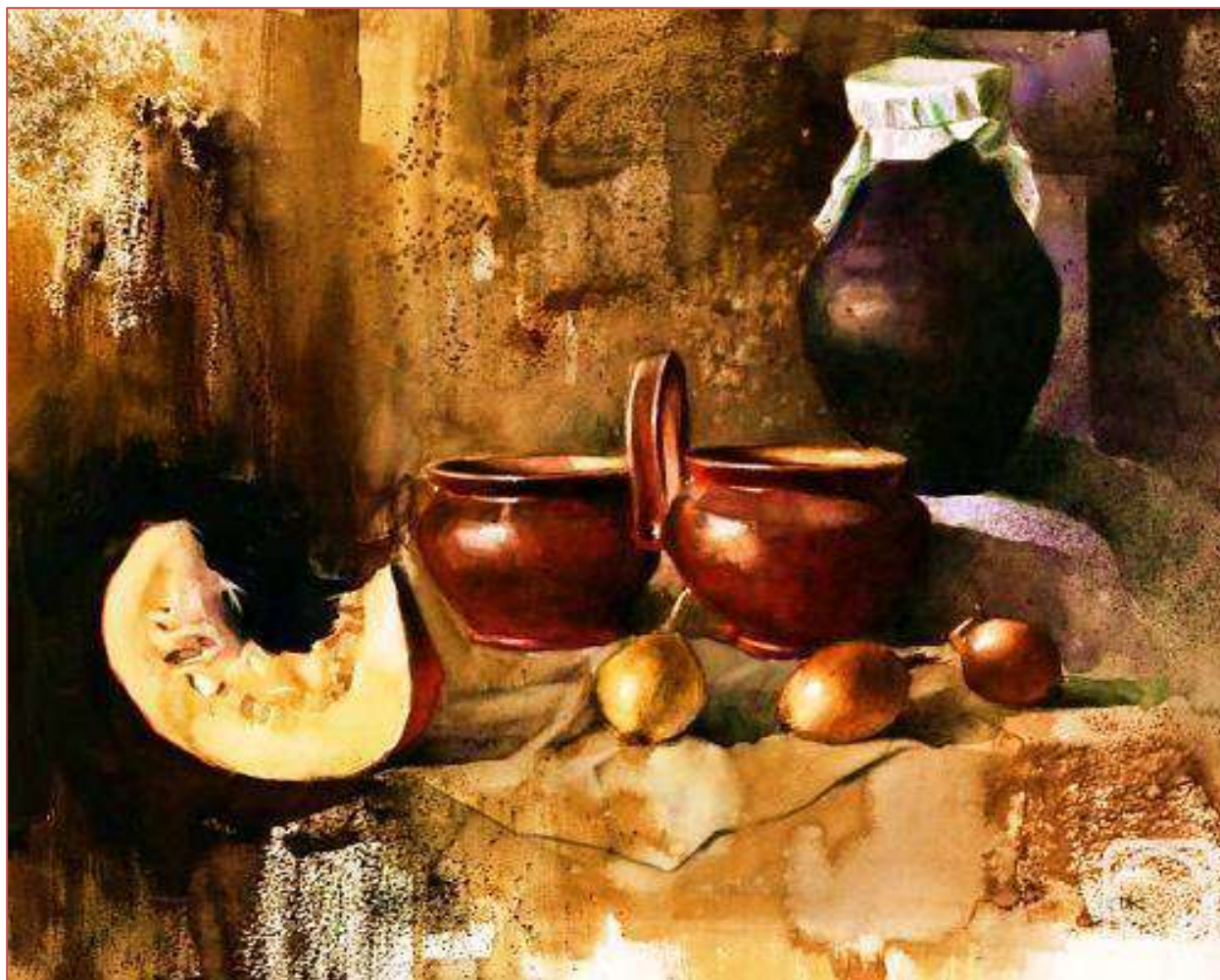
- a) qog‘ozda tasvirni kompozitsion joylashtirish;
- b) jismlarning shakl nisbatlarini to‘g‘ri berish;
- v) ishning dastlabki bosqichlarida jismlar shaklining konstruktiv yasalishi;
- g) jismlar xajmini tular vositasida aniqlash; d) moddiylikni ifodalash;
- e) och tulardan to‘q tularga o‘tib umumiylikka, yaxlitlikka keltirish va yakunlash.

Ishning birinchi bosqichini ko‘rib chiqaylik. Odatda, jismlarning shakli yonidan yoritilganda ular qiziq ko‘rinadi. Talabalarga (yorug‘likka) qarshi turgan xolatda «kontrajur»da chizish tavsiya etilmaydi, chunki jismning lokal yaxlit tusi yaqqol ko‘rinmaydi.

7-rasm

Tasviriy san'atda ana shu uslubda qoyilmaqom asarlar yaratgan Aleksey Isupov va Mixail Vrubel kabi rassomlar, gollandiyalik musavvir – natyurmortchilar ham bor. Talabalarni tasviriy san'atdan maxorat va tajribalari oshgandan so'ng, bu murakkab uslubni qo'lash mumkin.

8-rasm

Jismning qog'ozdagi joylashishiga fikr yuritib, yondashish lozim. Natyurmortni qog'oz ustiga gorizontal joylashishi ma'qulmi yoki vertikal joylashganimi? Buning uchun kichiqroq taxminiy qoramalarda jisimlarni xam gorizontal, xam vertikal joylashtirib ko'rishi kerak. Kompozitsiya agar gorizontal xolatda qiziqroq ko'rinsa, ish boshlash kerak 7-rasm. Uyg'onish davrining nazariyotchilardan biri Leon Battista Alberti shunday degan: «Toki nimani va qanday chizishni yaxshilab o'ylab, fikirlab olmaguningcha qo'linga mo'yqalam olma. Rasimni chizib bo'lgandan keyin xatoni tuzatish qiyin. Hayolda xatolarni tuzatish rasmni o'chirib tashlashdan ko'ra qulay». Chizilyotgan narsalarni qog'ozda shunday joylashtirish keraki, toki qog'ozning yuzasi bir tekis

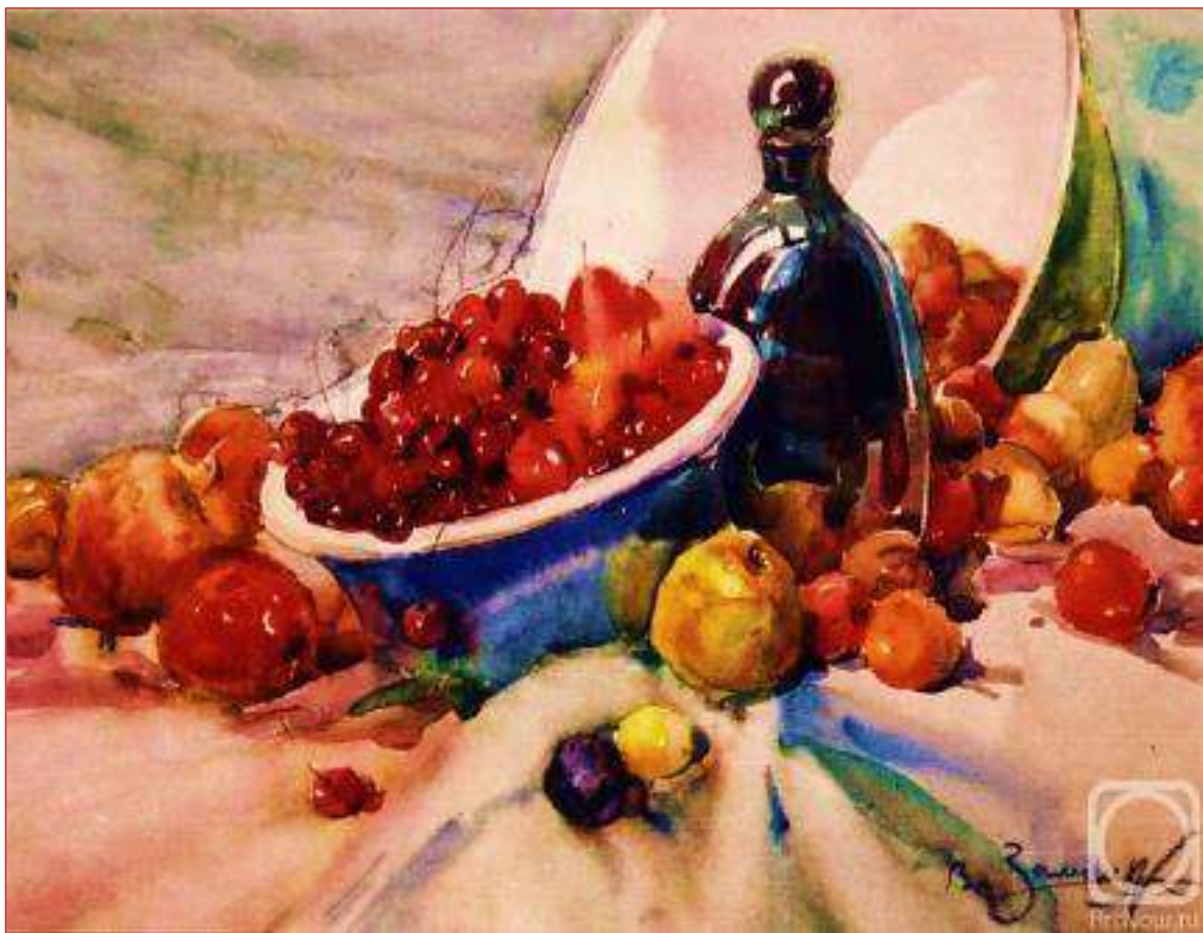
to‘lib tursin. Shu bilan birga narsalar ramkaga «yopishmasliklari», yoki shakilar oralig‘i uzoq bo‘lib xavoda muallaq qolmasliklari shart. Natyurmortni qog‘ozga joylashtirishda ana shu narsaga e‘tibor berish lozim. Buyumlar o‘zaro munosabatining go‘zalligi bo‘lishi kerak.

9-rasm

Natyurmortga tanlab olingan narsalarning uzviy bog‘liqligi kerak. Masalan: «Poliz ekinlaridan natyurmort» 8-rasm, «Gullar» 9-rasm, «Mevalar» 10-rasm va «Oshxona jixozlaridan natyurmort» 11-rasm. Faylasuflar Volter yoki Suqrot byusti yoniga baliq yoki poliz ekinlari qo‘yib bo‘lmaydi albatta. Natyurmortdagi narsalarning xajmi xam, shakli xam, tusi xam turli bo‘lishi kerak. Biroq tusalarning uyqashligi

xam xisobga olinishi juda muxim. Bunda xam talabalarning fikriy doirasidan chetga chiqmaslik shart. Natyurmortda asosiy jism, buyum olinib, uning tevaragiga muxitdan kelib chiqqan xolda, qo‘shimcha narsalar qo‘yiladi. Masalan: «Poliz ekinlari natyurmortida asosiy shakl Oshqovoq», unga qo‘shimcha narsalar esa piyoz, sabzi, pichoq, cho‘mich va matolar bo‘lishi mumkin.

10-rasm

Natyurmortda yorug‘lik tushishiga katta e‘tibor beriladi. Yon tomonidan tushayotgan yorug‘lik oldinda turgan jisimlarga tushayotgan nur va soyani aniqlashga imkon berib, kompozitsion markaz va ikkinchi darajali narsalarni yanada yaqqolroq ko‘rsatadi.

Qalamni qog‘oz ustida asta yuritib, xar bir jisimning o‘lchamlarini, ularning nisbatlarini xisoblab, so‘ngra jisimlarning tuslari taxlil qilinadi. Tasvirlanayotgan jisimlarning asosini xato tasvirlash mumkin emas, bir jism ikkinchisini qisman yopib qo‘yishi mumkin. Talaba stol yuzasidagi jisimlarning xajm va tuslarining aniq ko‘z oldiga keltira olishi zarur. O‘qish jarayonida talabalar tuslarning xususiyatlarini tanlashni, nur va soyani bir tekis taqsimlashni o‘rganishlari kerak.

11-rasm

Rassomlik san'atida tus yorug'lik manbai va jisimga yorug'lik tushishi natijasida hosil bo'lgan tuslar orqali aniqlanadi. Asarda tusning to'g'ri berilishi – nur va soya, tuslar munosabatlarini to'g'ri ifodalash demakdir.

Yorug'lik qonunlari ham xuddi anatomiya va davomiylik qonunlari kabi aniq qonunlardandir. Shu qonunlarga asoslanib rassom komil ishonch bilan jisimlarning tavsif va hajmini erkin tarzda ifodalaydi.

Nazariyotchi olimlar, rassomlar uchun quyidagi yorug'lik tushishi qonunlarini ishlab chiqishgan:

a) yorug'lik manbayidan ikki marotaba katta masofadagi jism yuzasining yoritilishi to'rt marta kuchsiz bo'ladi;

b) yorug'lik manbayiga yaqin joylashgan jismdagi nur va soyaning farqi uzoqdagi joylashgan jisimnikiga qaraganda yaqqol ko'rinadi;

v) jisimdan tushayotgan soya, jisimning o'zidagi soyadan kuchli bo'ladi.

To'q tusli jisimning soyasini chizayotganda, jisimning tusidan xam to'qroq berish to'g'ridir.

Nur va soyaning asarda nixoyatda jonli ifodalagan mashhur rassom Rembrandt van Reyn, rassomlik san'atini yuqori pag'onalariga ko'tarib, ajoyib durdonalar yaratdi. Natyurmort chizishning keyingi bosqichida shaklga ishlov berilib, jisimlarning moddiyligi ifodalaniladi. Shu bosqichning o'zida fonning natyurmortda tasvirlanayotgan jisimlar bilan o'zaro munasobati, tusalarning muvofiqlik masalasi hal etilib, tus orqali bo'shliqni aks ettirish xaqida so'z yuritiladi.

Ishning so'nggi bosqichi unsurlarni umumiylikka bo'yso'nishini nazarda tutadi. Umumiy kompozitsiyaga yaxlit ishlov berib, eng to'q va och tusalarga ajratgan xolda, tuslar orasidagi munosabatlar qiyoslanadi. Asarning «Greza» uslubida tasvirlanayotgan natyurmortida «qora tuynuklar» hosil bo'lishiga yoki natyurmort uyg'unligini buzadigan och va to'q tusalarni keskin farqiga yo'l qo'ymaslik kerak 12-rasm.

12-rasm

O'quv jarayonida talabalar oldiga qo'yilgan vazifalarni chuqur anglashga, murakkab vazifalarga faqat oldingi vazifalar o'z yechimini topgandan so'ng o'tishga odatlanishlari lozim. Shundagina davomiylik va tartiblik tamoyillari xulosalanadi. Kasb ko'nikmalari hosil bo'lishi uchun uslubiy davomiylik qat'iy talab etiladi.

Kasb ko'nikmalarini tarbiyalanishida davomiylikni buzmasdan, undan o'tib ketmasdan vazifalar asta-sekin murakkablashishi kerak. Kelgusidagi o'qish va ish jarayonida zarur bo'ladigan, uslubiy to'g'ri, aniq kasb ko'nikmalarni o'zlashtirish, talabalarga o'z sohalari bo'yicha mutaxassis, bo'lib yetishishlariga yordam beradi.

To'g'ri yo'lga qo'yilgan o'quv jarayonida, talabalardan yuqori darajali rassomlar bo'lib tarbiyalanishida juda katta ahamiyat kasb etadi. Shuning uchun o'quv vazifalarini va o'quv jarayonini uslubiy to'g'ri tashkil etishga jiddiy e'tibor berish kerak.

Toshkent. 1984 yil.

ODAM BOSHI TOPSHIRIG‘I

*«Jism shaklini to‘g‘ri
tasvirlash hamma narsadan
muhimroq va qimmatliroq».*

P.T. Chistyakov

«Bosh» topshirig‘i ustida muvoffaqiyatli ishlash uchun quyidagi bosqichlar asosida ish olib borish maqsadga muvofiq hisoblanadi:

a) qog‘oz yuzasida tasviriy, kompozitsion jihatdan to‘g‘ri joylashtirish, boshqacha aytganda, boshni shunday joylashtirish kerakki, u planshetga tortilgan qog‘oz parchasining yuqorisida «osilib» qolmasin, shuningdek, «Bosh» tasviri pastga xam tushib ketmasin. U qog‘ozda «erkin nafas olsin» va qog‘oz yuzasiga mutanosib bo‘lsin:

b) bosh shakli xususiyati, mutanosibligini to‘g‘ri berish;

v) bosh shakli qurilmasini to‘g‘ri qurish;

g) yorug‘lik – soya va rang yordamida bosh xajmini to‘g‘ri aks ettirish;

d) bosh moddiyunligini ifodalash;

e) soya va tuslarni umumlashtirish, o‘ta yorug‘likdan to‘q tuslarga o‘tish, eng issiq ranglardan eng sovuq ranglarga o‘tish.

Birinchi bosqichni ko‘rib chiqamiz 13-rasm. Bosh shakli yon tomondan yorug‘lik tushib turganda ma’noliroq ko‘rinadi. Talabalarga kontrajurda chizish tavsiya etilmaydi, chunki ashyoning dastlabki rangini aniq sezish qiyin. Albatta, san’at tarixida kontrajurda yetuk asar yaratgan mahoratli rassomlar uchraydi, xususan 20-asr boshida yashagan rus rassomi Aleksey Isupov bu soxada muvofaqiyat qozongan, lekin kontrajurda chizish o‘quv maqsadiga kirmaydi. Yoki talaba ijodiy topshiriqlarni, mustaqil ravishda o‘z oldiga qo‘yib, hal etish chog‘ida mumkin bo‘ladi. Boshni qog‘ozda kompozitsion jihatdan to‘g‘ri joylashga e’tibor bilan qarash zarur. Bu ish, tasviriy san’atning muxim janri bo‘lgan, portret ustida ishlashni yengillashtiradi, shuning uchun dastlabki uncha katta bo‘lmagan nusxalarda boshni joylashtirishni tavsiya etiladi. Xomaki kompozitsiya nusxalaridan biri maqulroq ekanligidan ishonch xosil qilgach, uni planshetga joylashtirishni boshlash mumkin.

Talabalar bosh tasvirini planshetga joylashtirishlari jarayonida ustoz yuqoridagilarning barchasini hisobga olishi lozim va ularga tasvirni to‘g‘ri joylashtirishga yordam berishi zarur. Bu topshiriqni

bajarishda bosh suyagi, jag‘ yoylari, peshona suyaklari, chakaklari kabi anatomik tarkibiy qisimlarni to‘g‘ri joylash muhim shartlardan biridir. Yuzlari tirishgan, qat-qat, baq-baqali kishilarni bu topshiriqni bajarishga taklif etib bo‘lmaydi.

13-rasm

«Bosh» topshirig‘i ustida bajarilayotganda, yuz qisimlarni bir-biriga moslash zarur, bunda portretga qo‘yilayotgan modellarni burni uzun, peshonasi keng bo‘lib qolmasligi kerak. Soch rangi tasvirda katta ahamiyatga ega, bunga xam alohida e‘tibor beriladi. Ikkinchi bosqich 14-rasm. Yoritish tasvirning ma‘nodor bo‘lishida ahamiyati kattadir. Yon tomondan yorug‘lik berish maqsadga muvofiq hisoblanadi, jag‘ osti

va umuman burun, peshona, yuz suyaklari boshning yorug'lik va soyalarini belgilashga imkon beradi.

14-rasm

Qog'oz yuzasida bilinar bilinmas rang berib, boshning umumiy kattaligini belgilab olish zarur 14-rasm. Bosh suyagining balandligi va eni, shuningdek, chuqurlik bo'yicha munosabatlari belgilab qo'yiladi. So'ngra yuzning tusi va rangi belgilarini diqqat bilan o'rganish va tahlil qilish boshlanadi. Yuz qisimlarini noto'g'ri tasvirlash yaramaydi, ya'ni, ko'zlarning burunning ustiga chizib qo'yish, burunni esa og'izni ustiga tushurib qo'yish noto'g'ri albatta. Bunday hislat nushaning hislati bo'lsa saqlab qolinadi, (gap shundaki, keksa kishilarning tishlari tushib ketishi oqibatida burun og'izning ustiga tushib turganday ko'rinadi).

15-rasm

O‘qish jarayonida, talabalar rang dog‘larini, tus berish ishlarini ongli ravishda egallashlari lozim, rang tasvirda yorug‘lik, rang qonuniyatlarini yaxshi o‘rganishlari talab etiladi. Asarning rang tusini to‘g‘ri tanlash, bu model boshida, yarim tusdan tortib eng quyuq rangli dog‘largacha va o‘ta issiq ranglardan eng sovuq ranglargacha o‘tib boruvchi ranglar majmuasining yorug‘lik, soya va rang hususiyatlarini model boshida qanday bo‘lsa, shunday to‘g‘ri berish demakdir.

Yoritish va rang berish qonuniyatlari ham, anatomiya va perespektiva qonuniyatlari kabi aniqdir, bu qonuniyatlarni yaxshi o‘rgangan talaba, ashyolar hususiyatini va xajmini erkin va ishonchli beradi. Fizik mutaxassislar, rassomlar uchun quyidagi qonuniyatlarni

belgiladilar. Yuqorida “Natyurmort” mavzusida aytilgan fikrlarni yana bir bor eslasak:

a) yorug‘lik manbayidan ikki karra ortiq uzoqligda bo‘lgan jism, kuchsizroq yoritilgan bo‘ladi;

b) yorug‘lik manbayiga yaqin joylashgan jismlarning yorug‘lik va soya qaramaqarshiligi, undan uzoqda joylashgan jisimlarga qaraganda keskinroq;

v) jisimdan tushayotgan soya, jisimning o‘zidagi soyaga qaraganda to‘qroqdir.

Uchinchi bosqich 15-rasm. Yorug‘lik va soya hamda rang soyalarida, yuksak cho‘qqilarni egallagan Rembrandt van Reyn tasvirda, yorug‘lik-soya ahamiyatini yuksaklarga ko‘targan. Boshning rangini va tusini tasvirlashda yuz hususiyatini ta’kidlovchi chiziqlar yo‘nalishi aniq ko‘rinadigan bo‘lishi lozim. Rangtasvir texnikasida, umumiy butun tasvir jarayonining hissiy idrok etish, mantiqiy fikrlashga qaratilgan bo‘lishi lozim. Natijada boshni umumiy tarzda idrok etishga qaytish zarur bo‘ladi. Asosiy hislatlarni ajratib olib, ikkinchi darajalik hislatlar yumshatiladi, ko‘rish markazi mutanosiblashtiriladi va boshlangan ish asta yakunlanadi 15-rasm.

Toshkent. 1990 yil.

PSIXOLOGIK PORTRET

*«Vaqt rishtalari mustaxkamdir.
Qadimiy tajriba qalblarimizni
kelajakka chorlaydi».
Rembrandt Van Reyn
(1606 – 1669)*

Psixologig portret bobida, inson portretini ishlash jarayoni yoritilib o‘tilgan. Portret yozilishi uchun eng optimal o‘lchamdagi rom olamiz. Masalan, 80x100 sm va unga qanor iplaridan bir tekis to‘qilgan mato tortamiz. Matoga daraxt yelimi, yoki sintetik yelim asosida tayyorlangan grunt surtiladi. Albatta, bular hammasi texnologik qonun qoidalarga rioya qilinishi asosida bajariladi. Matoni romga to‘g‘ri tortish va uni gruntlash, portret yaratishda va unga uzoq umr bag‘ishlashda muxim rol o‘ynaydi. Portretni boqiyliigi ko‘p jihatdan to‘g‘ri tayyorlangan gruntga bog‘liq. Mato asar yaratishga tayyor bo‘lgandan keyin original qiyofaga ega bo‘lgan model taklif qilinadi. Men bu vazifani halqimizning katta rassomlaridan biri bo‘lgan Ro‘zi Choriev siymosini yaratish misolida ko‘rsatishga qaror qildim 16-rasm.

Ro‘zi Chorievdan 2-3 metr masofada o‘z molbertimni o‘rnatdim.

O‘quv ustaxonalarida ham talabalar o‘z molbertlarini modeldan 2-3, uzog‘i bilan 4 metr masofada joylashtirishlari kerak bo‘ladi. Bu vazifani bajarish uchun talabalardan nafaqat mutaxassislikning boshlang‘ich va o‘rta maxsus savodini o‘zlashtirish talab qilinadi, shu bilan birga ular keng qamrovli fikr yurita olishlari kerak. Shuning uchun bu vazifa yuqori bakalavrlik va magistrlik bosqichida bajariladi. Kichikroq (15x20; 20x25sm) gruntlangan kartonlarda topshiriqning kompozitsion va rang yechimi topiladi. Aniq bir yechimga kelingandan so‘ng vazifani asosiy bajarish jarayoni boshlanadi.

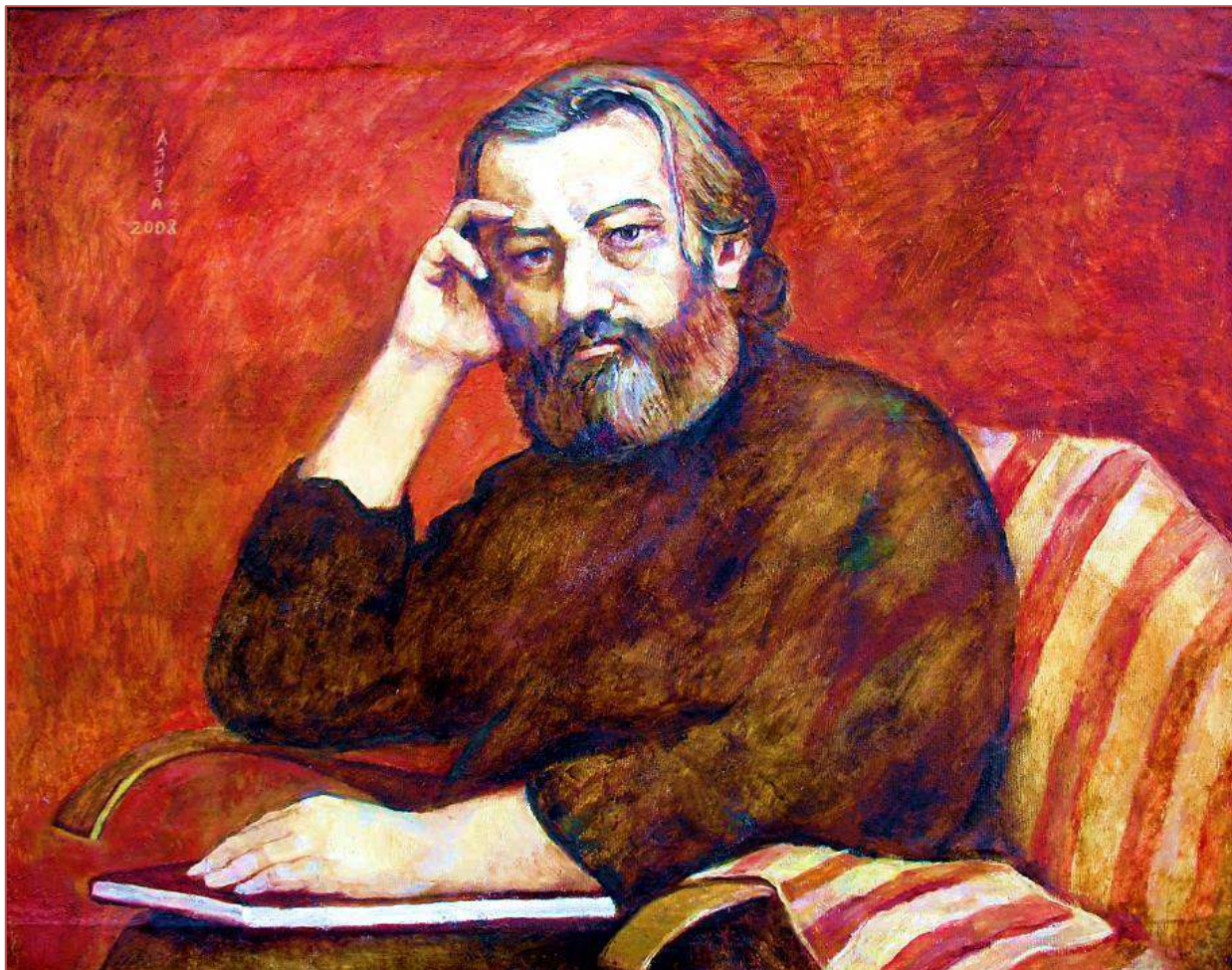
Romga tortilgan va gruntlangan mato, molbertga joylashtiriladi va talaba ko‘mir qalam bilan, eskizga qarab ham modelga qarab, asta-sekin chiza boshlaydi. Ko‘mir qalam bilan ishlanayotgan matodagi rasmda modelni to‘la o‘xshashligi, uning ichki dunyosi (xarakteri bilan) ifodalanishi lozim. Rasm mato sahnida «erkin nafas» olishi kerak, bu degani rasm egallaydigan joy, mato sahni bilan uyg‘unlashib ketishi kerak. Talaba, modelni bosh va qo‘l qismlariga alohida e‘tibor berishi kerak bo‘ladi.

Ulug' rus rassomi Valentin Serov (XIX asr oxiri va XX-asr boshlarida ijod qilgan), aytgandi: «qo'l – bu ikkinchi matodagi portret, chunki biz qo'l ifodasi orqali shaxs to'g'risida ko'p narsa bilib olishimiz mumkin. Bu odam kim? Qaysi ijtimoiy tabaqaga mansub? Nima bilan tirikchilik ko'radi?». Hamma zamonlarda rassomlar odam portretini va uning qo'lini yozishga katta e'tibor berishgan. Ichki kechinmalari ko'pchilik odamlarning yuzida va ko'zida albatta namoyon bo'ladi. Bu ma'noda ulug' rassom Rembrandt van Reyn yaratgan psixologik portretlari, jahon tasviriy san'atini durdonalaridan biri bo'lib xisoblanadi.

Ko'mir qalam bilan rasmni chizib bo'lgandan keyin uni fiksajlash (muxrlash) lozim, bu degani ko'mir qalam bilan ishlangan rasm surilib ketmasligi uchun, uning ustidan fiksativ lok sepib chiqiladi. Qurigan rasm ustidan yumshoq mo'y qalam bilan asta-sekin suyultirilgan Umbra bo'yog'i, yoki Mars, yoki Vandik bo'yog'i bilan ishlov bera boshlash kerak. Moy bo'yog'ni suyultirish uchun «troynik» ishlatiladi. Troynik – 50 foiz rangtasvir uchun ishlatiladigan pinen (maxsus qarag'ay yoki archa yelimini toza rastvoritel bilan aralashmasi), 25 foiz pista yog'i, yoki qanor yog'i va 25 foiz lakdan tashkil topgan. Troynik bilan ishlash rassomga ko'p jihatdan qulay, chunki troynik bilan suyultirilgan bo'yog' tez qurimaydi, shu bilan birga keyinchalik asar uzoq saqlanishi uchun zamin yaratiladi. Rasmdagi tuslar eng to'q tusdan eng och tulgacha qiyoslanib bir rangda ishlanadi. Men o'z asarimni, ya'ni Ro'zi Choriev portretini Vandik degan jigarrang bo'yog' bilan yoza boshladim. Chunki bu rang keyinchalik fondagi ingliz qizil rang bilan Ro'zi akani qora sviterlari va yo'l-yo'l chopon ranglari bilan qorishib, uyg'unlashib ketishi kerak edi. Bundan tashqari imprematura (gruntni matodagi oxirigi qatlami) umbra naturalnaya bo'yog'i va beliladan tashkil topgan aralashma. Umbra naturalnaya sekativ bo'yog' bo'lib, tez qurish xususiyatiga ega bo'lgan rang. Bu bo'yog'ni kelib chiqishi, Italiyaning Umbriya viloyatidan bo'lib, u chiroyli zangor-jigarrang tushlarda namoyon bo'ladi. Portretning yuz-qo'llariga och oxra, ingliz qizil rang va belila qorishmasidan pasta tayyorlab «Pastoznaya» - «Quyug'lik» uslubida ishlov beramiz.

Ko'zlarga, burunga, jag'dagi va yonog'dagi soyalarga alohida e'tibor beriladi. Nimaga deganda, odam yuzidagi soyalar va yorug'liklar o'yinini moxirona chizilishi, shaxsni ichki dunyosini ko'rsatishda muxim rol o'ynaydi. Talabalar va magistrilar psixologik portretga kirishish oldidan, uni har taraflama puxta o'ylab olishlari lozim. O'z

oldilariga, mutaxassisliklari bo'yicha aniq maqsadlar qo'yishlari kerak. Har xil tashqi to'siqlarni ish jarayonida yengib o'tishlariga to'g'ri keladi, chunki bu tariqadagi vazifa, uzoq muddat va katta mehnat talab qiladi. Bunday vazifani bajarish uchun 40-50 seans 4 soatdan talab qilinadi. Aks xolda, moy texnikasida, rangtasvir uslubida yaratilayotgan portret, xom yoki o'xshovsiz chiqishi mumkin.

16-rasm

Bu vazifa uzoq muddatli bo'lgani uchun, har bir seans oldidan portretidagi bo'yog'ni qurib qolgan joylarini o'tkir ish quroli – mastexin bilan tekislash va tozalash, qanor yog'i bilan suritish lozimdir. Shunda portretning ranglari o'chib qolgan joylari o'z asil xoliga qaytadi va u matoda bir tekis nomoyon bo'ladi. Albatta, bu vazifani moybo'yog' texnikasini o'zlashtirgan, 7-8 yil tasviriy san'at muassasalarida o'qigan talabalar va magistrlar, shu bilan birga portret janrini qadirlaydigan va yaxshi ko'radigan rassomlar bajara oladilar.

Ro'zi Chorievni portretida, asosiy ranglar olingandan keyin, rasmdagi detallarni yozishga o'tganman. Yuzni xar bir qismini: peshona,

burun, og‘iz va sochni alohida yozilishi uchun 3-4 seanslar talab qilingan. Masalan: sochni yozilishi, ko‘zni ifodalash jarayoni va soch tolalardagi nur va ranglar jilovlanishi, aloxida o‘ramalarning yo‘nalishlari va xarakterlarini kuzatish qiziqarli bo‘lgan. Ko‘zlaridagi ma‘noni anglash va ifodalash rassomga bir dunyo quvonch bag‘ishlagan. Buning uchun ranglarga boy hayotni sevish kerak. Bu hislat yoshlikdan, tasviriy san‘atga moyiligi bo‘lgan, qobiliyatli shogirdlarda tarbiyalanadi.

Agarda tasviriy san‘atimizni rivojlanishini xoxlasak, bunga jiddiy e‘tibor berishimiz kerak. Hayotga ishonch, o‘zi tanlagan san‘at turiga muxabbatni shogirdlarda tarbiyalash erta boshlanadi. Butun dunyo pedagogik tajribasi bunga guvox. Maxsus litsey, maxsus tasviriy san‘at kolledji va maxsus tasviriy san‘at instituti tizimini o‘tish, yuqori malakali tasviriy san‘at ustalarini shakllanishi uchun kafolatdir. Yoki bo‘lmasa tasviriy san‘atni yaxshi ko‘radigan, uni murakkabligini, qiyinchiligini va og‘ir mehnatidan qo‘rqmaydigan yoshlardan, musavvirlar shakllanishi mumkin.

Xech kim san‘at narvonining yuqori pog‘onasiga mehnatsiz chiqq olmaydi. Pog‘onama-pog‘ona, ko‘p yillar mobaynida tasviriy san‘at sirlari o‘rganiladi. Bu murakkab ilm-san‘at sekin asta o‘zlashtiriladi. Faqat shundagina sabr va toqat bilan o‘qigan, ko‘p mehnat qilgan va mutaxassislik bo‘yicha og‘ir sinovlardan o‘tgan talaba haqiqiy usta san‘atkor bo‘lib yetishadi. Bu bilimlar va ko‘nikmalar portret ustida ko‘proq mehnat qilishga undaydi, haqiqiy o‘z ijodiga berilib ketgan usta, yoki vazifani qiziqish bilan bajariyotgan talaba vaqt o‘tganini bilmay qoladi. U faqat o‘z asaridan qoniqish xosil qilgandan keyin shu vazifani bajarishdan to‘xtaydi. Tajribali ustoz bu murakkab jarayonlarni shogirdlarda kuzatib boradi. Kerakli maslahatlar beradi yoki mo‘y qalamni shogirdni qo‘lidan olib, xatolarini matoda amalda ko‘rsatadi. Talabalar va magistrilar ko‘p soatlik o‘quv vazifasini o‘z vaqtida bajarishlari lozim. Bu bilan ustoz, shogirdga vazifasini o‘zi bajarib beradi degan emas. Rassom Ro‘zi Choriev portretiga qaytsak, bu meni o‘z originaliga eng o‘xshash portretlarimdan biridir. Bu jarayon 2003 yilning kuzida boshlanib, barcha sharoitlarga binoan 2007 yilning qishida tugadi. Xozir bu portret O‘zbekiston fanlar akademiyasining ilmiy izlanish San‘at institutida saqlanadi.

Toshkent. 2008 yil.

JONLI MODEL

Tavsiya etilayotgan uslubiy jarayonida shakillarni qurish, tahlil qilish maktabini o'tash, barcha talabalarga taalluqlidir. Tasviriy madaniyatni oddiy rasm va kompozitsiyadan ayrilgan xolatda shakillantirib bo'lmaydi. Bu bir butun yaxlit jarayondir. O'qitishda asosiy talablar quyi bosqichda emas, balki yuqori bosqichlarda qo'yiladi. Chunki, quyi bosqichlar shakillarni o'rganish va tasvirlash jadallik bilan boradi. Quyi bosqichlardagi tasviriy tafakkurlash shakl bo'yicha sodda bo'lgan jism shaklini qisimga bo'lish, «jarroxlik» qilish bilan birgalikda kechadi.

Tasviriy did, farosat va madaniyat shakillanishi, inson qiyofasini tasvirlashga kelganda murakklablashadi. Mana shunda talabalarni o'tmish rassomlarning asarlari bilan tanishtirish o'rinli bo'ladi. Masalan, portret xususida so'z ketganda Gans Golbeyn, Rembrandt van Reyn, Leonardo da Vinchi, inson qomatlari o'rganilganda Piter Paul Rubens, Rafael Santi, Mikelandjelo Buonarroto asarlarini ko'rsatish mumkindir.

Odam (jonli model) bilan ishlash talabalardan insoning ichki dunyosi, ruhiy holatini bera olishni, kompozitsiya va barcha texnik vositalar bilan ishlashni talab qiladi. Shu bosqichda rasm ko'rinishi muhim rol o'ynaydi. Mazkur bosqichda talabalar bilan o'tkaziladigan mashg'ulotlarni tayyorlov darslariga kiritish mumkin, chunki shakllar xaqidagi darslar muhokama tarzida bo'lib, anatomik bo'linmalarni egallashga yo'llanma bo'ladi. Anatomik qurilmalarga ajratilgan soat yetarli emas, lekin uni ko'pi ham ortiqchalik qiladi – me'yor bo'lishi kerak. Jonli namuna (model) ishlash jarayonida talabada chizmatasvir madaniyatini shakillantirish uchun dars soatlarini ko'paytirishga extiyoj tug'iladi.

Yuqori bosqich talabalari o'quv rasmlarini xissiyotli-emotsional va mantiqiy-ratsional asoslarini o'rganishida, ya'ni tasviriy madaniyatni egallagan halda diplom ishlariga kirishadilar. Ushbu holatda jonli modelning ko'p yoqlama murakkab shaxs degan etika – axloq, tarbiya, tushunish tasavvuri kelib chiqadi. Namunalardan olingan tuyg'uning ko'pligi, qabul qilishning to'laqonligiga ta'sir ko'rsatadi. Obrazli fikirlashni esa, tasvir uchun model shakillantiradi. Talabalar bilan ishlash tajribasi shuni ko'rsatadiki, quyi bosqichda talabalar grafik materiallar bilan ishlashadi. To'planadigan texnik – nazariy bilimlar va ko'nikmalar yuqori bosqichda talabalarning ijodiy faoliyatini ifodalashga xizmat qiladi. Talabalar har bir o'quv topshirig'ida

qo‘yilgan muammolarning yechimini topishga harakat qiladilar. Ular rasm solishning yangi usullarini va imkoniyatlarini topishlari kerak.

17-rasm

Yuqori bosqichda, uslubiy maqsad talablarining tafakkurini rasmdagi masalani (tekislik, hajm, nur va soya, muvozanat va turg‘unlikni) tushunishiga qaratishdan iborat bo‘lishi kerak. Talabalarda chizmatasvir madaniyatining shakillanishi, tasvirlash faoliyatiga bo‘lgan qiziqishlarini oshiradi. Bu vaqtda model obrazi hissiyot tomoniga qaratilib, pedagogika ta‘sirini jadallashtiradi. Shu bosqichda o‘qituvchining raxbarligi zarur:

a) pedagogik ko‘rsatmalar amalida tasvirda aks etadigan, aniq asosiy fikrni shakillantirish;

b) ifodali modelni tanlash va qo'yish;

v) rasm qo'yish jarayonida pedagogik ta'sirini o'tkazish, ustoz rassomlarning asarlarini ko'rsatish orqali emotsional fonni tutib turish;

g) bosqichma-bosqich baholash bilan talabani rasm chizish paytidagi xatolarni ko'rsatish lozim.

Yuqori bosqich talabalari diplom mavzusini tanlashda figuralik va ko'p figuralik kompozitsiya bilan bog'liq mavzularga yondashishi lozim. Ularni mustaqil ijodga e'tiborini qaratish kerak. Faqat texnik va analitik-mantiq, balki badiiy obrazlik masalalarini hal etish uchun o'quv rasmlarini o'quv ijodiy rasmlarga aylantirish kerak. Bu hulosalarning to'g'riligiga ishonch hosil qilish uchun jisimni idrok etish va uning rasmdagi tasvirini qabul qilish o'rtasidagi farqni ko'rsatamiz.

Masalan: bir guruh talabalar oldiga, ma'lum formatli qog'ozga modelni chizish topshirig'i qo'yiladi. Boshida, rassom qog'oz tekisligiga tasvirni tushurish uchun, uni faqatgina ma'lum bir jisimdek emas, balki siniq va qiyshiq chiziq dog'lari birligidek uzoq vaqt ko'zdan kechiradi. Toza qog'ozga tushgan nigox uzoq davom etmaydi. Rasm chizish jarayonida qog'oz asta – sekin jism tasviriga to'lib boradi. Nigohimiz endi rasimga ko'proq to'xtaladi. Ish so'ngida esa rassom o'z suratini mustaqil katta tasavvurdek qabul qiladi.

San'atshunos N.N. Volkovning fikriga ko'ra jism va suratning idrok etishidagi farq shundan iboratki, idrok qilish jisimning chizish, sezish organiga bevosita ta'sir natijasidir. Jism obrazi boyligi, uni idrok etishda vujudga kelayotgan tuyg'ularni turli-tumanligiga bog'liq. Jism obrazining shakillanishi butun his tuyg'uni taxlil qilishdan boshlanadi. Uning asosida idrok qilish jarayonini boshqarish yuz beradi. Bizning rasmda, aks etgan jisimni, talaba qabul qilmaydi. Balki, qog'ozda paydo bo'layotgan tasvirni, ya'ni jisimning aksini qabul qiladi. Tasvirni idrok qilishda ko'zimizga chiziq va tuslar ta'sir qiladi, shuning uchun talaba rasimdagi jism obrazi to'liq bo'lgan his tuyg'ular yig'indisiga tayanadi.

Xulosa: rasm uchun hajm formatini etish o'z-o'zidan kelib chiqmaydi, balki u tasvirlash qonunlari bilan bog'liq holda paydo bo'ladi. Bu xulosa rassom uchun muhim ahamiyatga ega. Nimaga deganda rassom uchun jisimni idrok etish tafakkuri shakillangan madaniyatni talab qiladi, shunisi ravshan bo'ladiki, model qo'yilmasini tasvirlash madaniyati sifat jixatidan bo'sh, o'rta va kuchli talabalarda turlicha bo'ladi. Agarda birinchi bosqichda modelni idrok qilish ustun bo'lsa, ikkinchi bosqichda paydo bo'layotgan rasm o'ziga-o'zi modelni idrok etishga jiddiy ta'sir qiladi.

18-rasm

Agar rasm qoniqarsiz bo'lsa, talaba o'z xatolarini sezmasa, demak u tasvirga jismga qaragandek bo'ladi. Bunda pedagog talabaga, odat bo'lgan sharxlashdan xolis bo'lgan ko'z bilan rasimga qarashiga yordam berish kerak. Ko'z orqali qabul qilinadigan shakl obrazi bizning xohishimizga bo'ysotmagan holatda namoyon bo'ladi. Rasmda bu obrazni ko'rsatish, individual mulohaza orqali, materiallarning

texnikaviy imkoniyatlarini bilish, ularni boshqalardan olish ko'nikmalariga qarab har xil bo'ladi. Rassomga, modelning nozik sezilar sezilmas farqlarini psixologik tomondan ochib berishga, materiallar bilan ishlash usuli yordam beradi.

Masalan, yosh ayolning dilbar yuzi, mo'y qalam bilan ishlashni talab qilgan Piter Paul Rubensning «Kameristka» portreti 17-rasm, F. Shalyapining murakkab obrazi rassom Boris Mixaylovich Kustodiev tomonidan ko'mir qalam bilan yaratilgan 18-rasm. Shaxterlarning og'ir mehnatini rassom Vinsent Van Gog serqirra, siniq chiziqlar bilan ko'rsatgan 19-rasm.

Rembrandt van Reynning murakkab jonli grafikasida zamondoshlarning qiyofasi aks ettirilgan. Bu bo'lsa rassomlar mahoratining yo'l boshchisi, chuqur tuyg'uga xizmat qiladi. Aniq, ravon, yoki uzun-uzun chiziqlar, oq va qora qarama-qarshilik, bu sifatlarning hammasi nafaqt texnikaviy, balki avvalambor, umumiy badiiylikdir. Shuning uchun yosh rassomda tasvir madaniyatini rivojlantirish va voyaga yetkazish zarur. Chuqur ta'lim va yuqori umumiy madaniyatga ega bo'lmagan rassom, tasviriy san'at asarini yarata olmaydi. Asar yaratish uchun ijodiy jarayonni qanday qilib tashkil qilish kerak? Rassomning tasviriy madaniyatini, rasm texnikasini, estetik tarbiyasidan uzulgan holda o'rgatish va voyaga yetkazish mumkin emas, ular chambarchas uzviy bog'liqdir.

O'quv rasmi xaqida gapirganda, o'quv analitik-taxlil masalalari, akademik rasmda ijodiy daqiqalardan istisno emas. Grafik materiallarining mohir qo'llanishi tasvirga alohida emotsional bo'yoqlar olib kiradi. Yuqori bosqichda beriladigan dastur topshiriqlarining uslubi shunday yo'lga qo'yilishi kerakki, ularni badiiy sharhlash xususiyatlari rasimning kompozitsiyasiga yeg'ilgan barcha tasviriy vositalarga ega bo'lishi kerak.

Shakl mutanosibligini, ob'ektni qurish xususiyatlarini o'zlashtirish, yorug'lik effektini tasvirlash – bu xammasi ijodiy jarayoning ko'rsatkichi bo'lib xizmat qiladi. «Rassom bo'shliqda bir necha ob'ektning tashkil qilishi zarur» deb, ta'kidlagan rassom V. Favorskiy. Ko'pincha, ikki modeldan iborat bo'lgan qo'yilmani yangi obrazining tug'ilishi, bog'liq bo'lgan tabiatdagi ikki model postanovkasi bu bir inson obrazi emas, balki umuman, yaxlit, u kishiga yoki bu kishiga mansub bo'lmagan yangi tasvirdir.

Extimol, bu ikki insonning orasidagi his tuyg'ular vujudga kelishidan yangi bir holat yaratiladi. Ikki kishidan iborat bo'lgan

qo‘yilma to‘rtinchi bosqichda beriladi. Bu talabada tasvirni kompozitsion ko‘rish tuyg‘usini rivojlantiradi. Ikki kishidan iborat bo‘lgan qo‘yilmani chizishning afzalligi shundaki, talabalar bu modelarni chizishdan oldin qo‘yilgan maqsadlarni obdon o‘ylab oladi. Ikki insonni bir xil tasvirlab berolmaydi.

19-rasm

Bir mufassal qisimdan ikkinchi mufassal qisimga o‘tganda, ijodiy kompozitsiyaga ega bo‘lish imkoniyati tug‘iladi. Yuqori bosqichning

uslubiy va tarbiyaviy ahamiyati shundan iboratki, u talabalarni bir butun grafik tasvirga olib keladi. Faol izlanishlar, ijodiy masalalarni yechish, texnik masalalarni anglash vositasi bo'lib, shu bilan birga talabalarda rasimning tasviriy madaniyati shakllantiradi. Uslubiy reja xaqida olim Nikolay Bernshteyn qiziq bir fikr aytgan: - «Xomaki chizilgan shakl, xar bir tayorlov etyud – kartinadek, xuddi shunaqa o'lchovda bo'lishi, rassomni tabiatga va san'atga munosobatidek bo'lishi shart». Texnik va analitik-taxliliy masalalar, falsafiy – tasviriy masalalardek, rassomning shaxs sifatida shakllanishiga xizmat qilishi kerak.

Ilgari asosan modelning plastik o'zak asosini va aniqlashga, ayrim detalar ishlashga e'tibor qaratilar edi. Xozirgi vaqtda esa, asosiy e'tibor, chizilgan rasmda psixologik muhitning paydo bo'lishiga va asl maqsadga – ijodga qaratiladi. So'ngi yillarda xotiradan aniq vazifaga o'tish boshlandi, model qandaydir holatda bir oz vaqt turadi, so'ngra ketadi. Talaba uni eslab chizishi kerak. Shunaqa mashqlarning yaxshi tomoni quyidagilardan iborat.

Talaba asosiy ritmni-ketma ketlik, badanning asosiy dinamika va statikasini (harakatini) tushunib olishi shart, yaratilgan sharoit talabani qiyin ahvolga solib qo'yadi. Kompozitsiya homaki tasvirni chizishni talab qiladi. Shunda talaba modelni xarakatini, holatini eslab, topshiriqni bajarishi mumkin bo'ladi. Bunaqa vazifani chizish uchun modelni to'la tushunish, shakl tanlash va texnikaviy ashyoni turi tanlab olishi kerak. Bu vazifa bir xolatdagi namunalardan ko'ra talabani tasviriy tafakkurini ko'proq shakllantiradi, ijodiy o'ylashga undaydi.

Tasvirning mazmunligi, yaxlitligi, tasvirning kompozitsiya yig'inida, rassomlik qurolini tanlashda ifodalanadi. O'quv dastur bo'yicha vazifalarda uchta masala ko'riladi:

- a) ko'rish qobiliyati orqali asosiy tasvir qoidalarini o'zlashtirish;
- b) tasvirlash texnikasini egallash;
- v) yuqori bosqichda o'quv jarayonida ishlaniyotgan tasvirlarni ijodiyotga aylantirish;

Bunda talabalar bilan alohida ishlash zaruriyati kuchayadi. Shunga o'xshash ishlar, asosan «Latent» (ichki), holat davrida zarur. Qabul qilinayotgan axborotni o'zlashtirish vaqtida rivojlanish ma'lum bir darajaga yetadi va to'xtab qoladi. Lekin ma'lum vaqt o'tgandan so'ng talaba ruxiyatida «Latent» deb nomlangan holat paydo bo'ladi.

Bu holat talabaning badiiy rivojlanishini jadallashtiradi. Bu muammoni chuqur o'rganish, nafaqat tasviriy san'at uslubiyatiga, balki umuman pedagogikaga xam qo'shilgan xissa bo'ladi. Buni aniqlashga

ketgan vaqtda tizimlashtirilgan bilimlarni tartibga sola olmagan talabada, yoki ifodaning yangi shakillarini izlashdan to‘xtab qolgan rassomda kuzatish mumkin. Bu bir yangi zamin paydo bo‘lishiga olib keladi.

Agar «Latent» davrida talabaga yangi ob’ektlar berilsa, bu ob’ekt rassomga yaqqol qanday ishlashni nomoyon qiladi, va bu davrda ishlash samarasi oshadi. Ya’ni, qo‘l bilan aql orasidagi to‘siq yo‘qoladi. Ayni shu davrda yangi ma’lumotlarni tushunib yetish va o‘zlashtirish jarayoni sodir bo‘ladi. Yangi tushunchalarning mustaxkamlanishi va shakillanishi kuzatiladi. Bundan tashqari, xar bir o‘qitish asl go‘zallikdan xayratlanishga olib boradi. Shundagina o‘qish jarayoni samarali o‘tadi.

Toshkent. 1988 yil.

MAVZULI SURAT

Mavzuli surat rassomdan diqqat bilan uzoq davom etadigan tayorgarlik ishlarini talab qiladi. Ularni shartli ravishda adabiy, arxiv va etnografik ma'lumotlarini yeg'ish, kompozitsiya tanlash va tegishli qiyofalar ustida ishlash, so'ngra qog'oz, mato ustida soatlab ishlash davom etadigan ishlar, shaxsiy hissiyotlar kechadigan davri, ularni xafsala bilan tanlash va umumlashtirish, o'z qahramonining qiyofasiga kirish va badiiy asar sahnasiga ko'chirish kabi qator bosqichlarga taqsimlash mumkin.

20-rasm

Mavzuli suratni yaratishdagi bunday uzoq davom etadigan jarayonda qalamtasvirning o'rni beqiyosdir. Qalamtasvirni yaxshi o'zlashtirib olish suratni muvaffaqiyatli chiqishini ta'minlovchi omil hisoblanadi. «Sahovat» nomli asarni (bu asar hozir O'zbekiston davlat san'at muzeyida) yaratish ustida olib borilgan shaxsiy tajribamiz bunga yorqin misol bo'ladi 20-rasm. Birinchi navbatda etyud ma'lumotlari yeg'ildi, buning uchun O'zbekistonning go'zal go'shalaridan bo'lgan Farg'ona vodiysi qishloqlaridan tasvirlar to'plandi.

Nusxa ma'lumotlarini jamlab va kompozitsiya mavzusini xayolga joylab, eskiz ishlashga, shu paytning o'zida qalam tasvirlar chizishga kirishildi. Suratdagi qiyofalarni ifodalash uchun ko'mir qalam bilan bir qancha rasmlar, shuningdek, qo'l va oyoqlardagi bo'g'inlar (kiyim etaklaridagi qayirmalar, buklamalar) tasvirlandi. Shu o'rinda ta'kidlash joizki, yuqorida ko'rsatilgan asarni yaratilishidagi kiyimlar buklamasini, aslidagidek berish tajribasini to'la-to'kis bayon qilish, rassomlik Oliy va o'rta maxsus o'quv yurti talabalari uchun foydadan holi emas.

Antik san'at dastlabki va keyingi uyg'onish davri ijodi misolida, o'tmishdagi mussavirlar o'z asarlarida kiyim buklamalarini tasvirlaganligi va ular kompozitsiyaning umumiy bezagiga qanday uyg'unlashib ketganligini ko'rsatib berishdi. Kiyimlar o'ziga tegishli buklamalari bilan faqat yuzani to'ldirib turishgagina xizmat qilib qolmasdan, mavzuga ma'lum bir musiqiylik ruhini olib kiradi.

Frantsuz rassomi Jan Ogyust Dominik Engr kiyimlarining buklamalari haqida shunday yozadi: - «Rafael o'zining rahbarligi ostida ishlayotgan shogirdlari kiyimlaridan nusxa olgan, aynan o'shalar kiyimining chiroyli yarashib turishi uchun ularning buklamalarini joylashtirishni boshqalarga qaraganda yaxshi bilardilar» 21-rasm.

Aynan shu fikrga asoslanib, nozik yondashuvni talab etuvchi ayollar kiyimi uchun maneken tayorlanadi. «Sahovat» asari uchun tegishli holatda turgan qizlar ustidagi bir xildagi kiyimlarning buklangan joylari chiziladi. Yorug'lik manbayi bo'lib sofit xizmat qiladi. Model tegishli holatda libossiz tarzda turdi. Qo'rg'oshin qalam bilan ko'zga bilinar bilinmas chiziqlar orqali modelning harakati tasvirlanadi. Modelning harakati mutanosibli va turishini aniq berish, rasm vazifasiga kirar edi. Bosh, qo'l va oyoq barmoqlariga vaqt sarflanmadi.

Ish yakunlangandan so'ng, rasm chiziqlari ustidan qora rang ruchka bilan yuritib chiqildi. Keyinchalik, bu kiyim buklamalarini chizish paytidagi bosqichda, chiziqlar uchirg'ich bilan o'chirilganda, modelni harakatini ifodalaydigan tasvir butunlay o'chirilib ketmasligiga xizmat qiladi. Keyin modelga kiyim kiydiriladi va o'sha ruchka bilan endi kiyim chiziqlar ustidan chizib chiqildi.

Kiyimni buklangan joyni chizishdan avval model belgilangan harakatga besh-olti marta qaytib, holatni o'zgartirdi, har safar libossiz chizilgan dastlabki holatga qaytadi. Bu modelning doim qaytariladigan va zaruriy harakatidagi buklamalarni ko'rish uchun muhimdir. Rasmlar yumshoq, qo'rg'oshin qalam, shuningdek sangina va ko'mir qalam bilan bajarildi. Ma'lumki, suratda bo'sh joy qolmasligi kerak. Surat

yuzasidagi har bir santimetr joy uning mazmuni va go‘zalligiga xizmat qilishi zarur. Shuning uchun ayol modellardan bir qancha rasmlar chizildi. Shu o‘rinda, mashhur rus rassomi Valentin Serovning: - «Qiyofalar ustidagi uzoq muddat va doimiy ish olib borishlik, asar muvaffaqiyatini ta’minlovchi omil» deb ta’kidlaganini eslash kifoyadir.

21-rasm

Misol uchun: «Shaftoli ushlagan qiz» 22-rasm, «Knyaz Yusupov» 23-rasm va «Sahovat» suratining o‘rtasidagi, o‘z qo‘lida insoniyat kelajagini ramzi bo‘lgan bolani ko‘tarib turgan ayolni keltirish mumkin. Boshqa, to‘rtta ayol o‘z qo‘llarida, mehnatlari bilan O‘zbekistonda yetishtirgan, qut-baraka ramzi bo‘lgan savatlardagi mevalar, paxta, pilla va nonlarni ko‘tarib tomoshabin tomon kelishyapti.

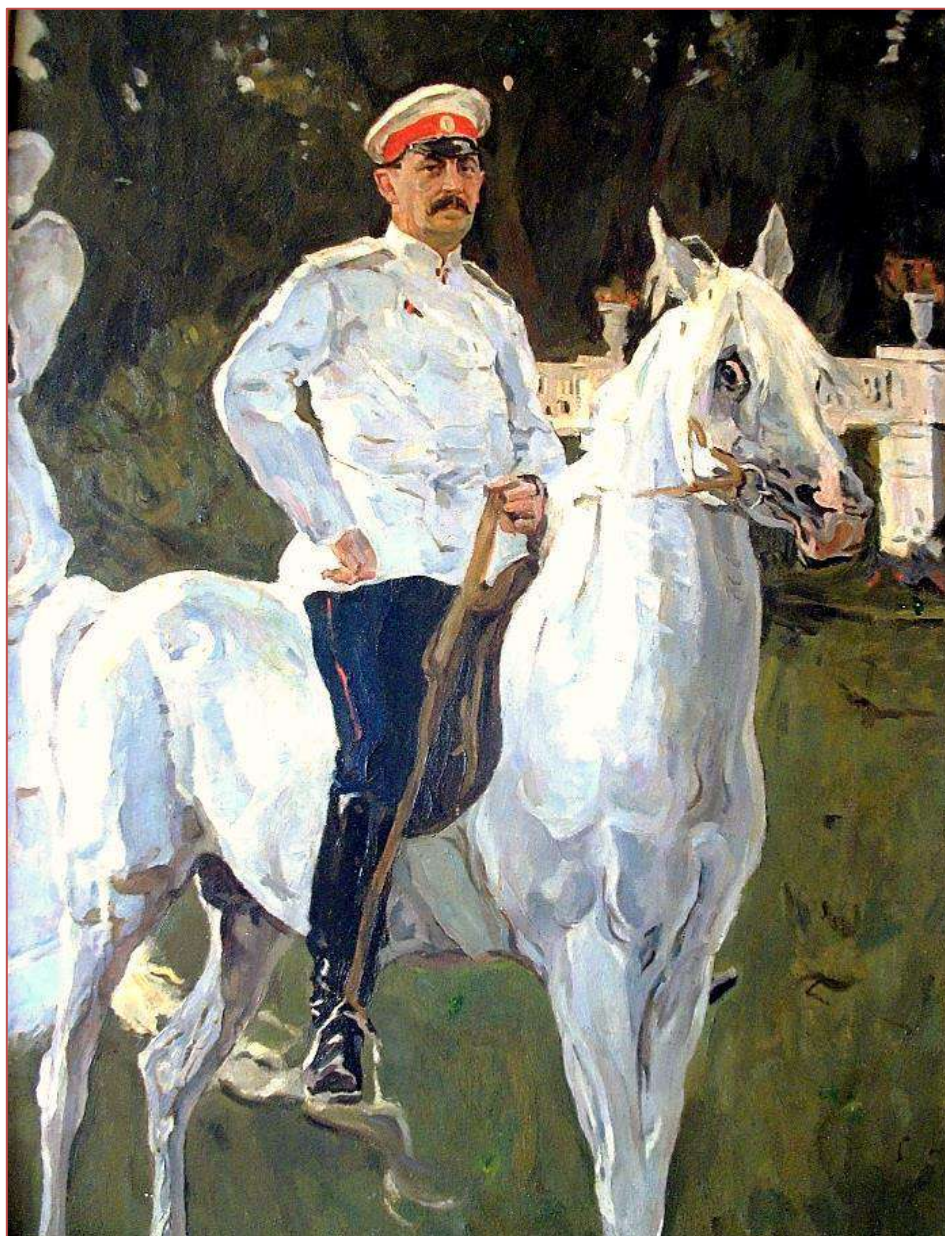

22-rasm

Ko‘mir qalam ishlatilganida fiksaj – lok bilan foydalanish maqsadga muvoffiqdir. So‘ngra asar yaratish jarayonidagi nozik holat – dastlabki bo‘yog‘ berish jarayoni boshlanadi. Barcha soya tomonlarga belilasiz (oq rang) to‘q tusda ranglar beriladi. Nur tushib turgan tomon belila qo‘shilgan ranglar bilan yoziladi.

Surat yozish jarayonining bu bosqichida har bir rassom o‘qish yillarida olgan bilimi, anatomiya va manzaralardan qilingan yaxshi rasmlar bo‘yicha ko‘nikmalarni ishga solishi lozim. Ammo rasmga tor nuqtai nazardan yondashmaslik kerak. Qalam, yoki ko‘mir qalam bilan rasm chizish bu bejirim rasm chizish degani emas. Tasviriy san‘at ustasi uchun asar shaklini mo‘y qalamda «ifodalash» ko‘nikmasi bo‘lishi

kerak. Rasmni vijdonan chizib chiqqandan keyingina asarga ranglar bilan ishlov berish zarur. Rasmni erkin tarzda shakillantirib, uni goh mo'y qalam, goh qo'rg'oshin qalam bilan ishlov berib, eskizni ko'r-ko'rona ko'chirib olmasdan, balki yig'ilgan qalamtasvir materialini ijodiy qayta ishlash yo'li bilan siymolarning ifodaviyligiga erishiladi. Yig'ilgan rasm va etyudlar – bu san'atning oliy haqiqati, ijodiy ishlab chiqilgan tasviriy zaxira hisoblanadi. Asarni yaratish chog'ida barcha ortiqcha narsalarni olib tashlash va rasmni o'ziga xos bo'lgan xususiyatlarini saqlab qolish, musavvirning vazifasidir. Asar chiroyli shakllar, omilkor, to'g'ri qalamtasvir suratlar yordamida yaratiladi. Ranglari turfa xil lekin qo'pollik bilan yozilgan surat haqiqiy san'at asari bo'la olmaydi.

23-rasm

Asar dunyoga kelayotgan chog'ida, barcha qiyofalar musavvirning idrokidan o'tkazilayotgan chog'ida, qaxramonlar jonlanib kelayotgan paytda, nozik va ko'ngilga oro beruvchi payt vujudga kelganda, musavvir kutilmagan holatlarga ro'baro bo'lishi mumkin. Ya'ni, bir qarashda eskiz hal bo'lgan, mato yaxshi rangda yozilgan, ammo rassom qalbida matodagi rasmni u yoki bu qismida qoniqmaslik hissi vujudga keladi.

Ayrim tasvirlar asarga mos kelmaydi, yoki tomoshabin e'tiborini chalg'itadi. Bunda tayyor asarning bir qismidan voz kechishga to'g'ri keladi. Rasmni, u yoki bu qismi, qaytadan ishlanadi. Shubhasizki holat yoki kichik tasvir yaratilyotgan paytda qiyofani o'zgartirish uchun qalamtasvirni yaxshi o'zlashtirish talab qilinadi. Shu fikrlarga ko'ra, rasm tasvir asari, musavvirning ishini tashkil etuvchi o'zak, uning butun ijodiy laboratoriyasi deyish mumkin.

«Sahovat» asarida, o'z yelkalarida, ona yer boyliklarini ko'tarib turgan yosh ayollar siymolarini tasvirlash, musavvirning o'z qahramonlari bilan ruhiy yaqinligini talab qilgan.

Toshkent. 2015 yil.

XULOSA

Rassomlik ixtisosligini beruvchi tasviriy san'at institutlarida, asrlar mobaynida shakllangan badiiy ta'lim uslubiyatiga muhim e'tibor qaratish, o'quv jarayonida uning yetakchi o'rinda bo'lishiga diqqat-e'tiborni jalb etishligi lozim. Talabalarni tortinib turish davrlarini yengib o'tishga, yaratilayotgan shakllarni aniq tasvirlashga o'rgatishdan boshlab, so'n ijodiy yondashishga o'rgatib boriladi.

24-rasm

O'tmishdagi buyuk musavvirlardan Kamoliddin Behzod, Rembrandt van Reyn, Diego Velaskes, rassom zamondoshlarimiz Chingiz Axmarov, Raxim Axmedov, Ro'zi Choriev aynan shu yo'ldan

borganlar. Ijod uchun badiiy meroslardan eng zaruri va foydalisini olishimiz va bu ma'noda talabalarimizga to'g'ri yo'l ko'rsatishimiz kerak.

25-rasm

Rassomlarda tasviriy san'at madaniyatini shakillanisi uzoq jarayon bo'lib u xar xil kechadi. Masalan, rassomlar Rafael Santi, 24-rasm, Jan Ogyust Dominik Engr, 25-rasm va Chingiz Axmarovning 26-rasm, san'atida xam sharq miniatyuralaridek – kuylovchi chiziqlar bor. Baxodir Jalolov va Javlon Umarbekovning, 27-rasm, a'lo qalamtasvirlari, rassomlar Renato Guttuzo va Viktor Popkovning siniq chiziqlik rasmlari, namuna bo'lishi mumkin.

26-rasm

Talabalar oliy o'quv yurtida, bilim olish jarayonida, tasviriy san'atning metodik jixatdan o'z ixtisoslari bo'yicha to'g'ri bo'lgan zaruriy yo'nalishlarni, ko'nikmalarni egallab borib, o'quv yurtini bitirish arafasida mutaxassis bo'lib yetiladilar. To'g'ri tashkil etilgan o'quv jarayonidagi yuksak metodika axamiyatga ega bo'lib, talabalarning mahoratli rassom bo'lib yetishuvlariga xizmat qiladi. Shuning uchun xam vazifani to'g'ri anglatish va o'qish jarayonida talabalarni metodik jixatdan aniq yo'lga solib yuborish katta axamiyatga ega.

Bu o'quv-uslubiy ko'rsatmalarda, men qisqacha qilib tasviriy san'atdagi «Psixologik portret» asarini yaratish jarayonini ochib berishga xarakat qildim. Ko'p jixatdan asar yaratilishi ijodkorni

qobiliyatiga va ichki madaniyatiga bog‘liqdir. Talabani, tasviriy san‘at mutaxassisligidan saviyasi, albatta baland bo‘lishi kerak. Shundagina maxsus tasviriy san‘at litseyi, kolledji va maxsus tasviriy san‘at institutida sabr va bardosh bilan o‘qigan, mutaxassislikni to‘la to‘kis o‘zlashtirgan talabalarga, bakalavrluk va magistrlik diplomi topshiriladi. Ertangi tasviriy san‘at madaniyatini rivoji shularga bog‘liq. Bu borada tasviriy san‘atga o‘qitish tizimini ustozlari, talabalarni qat’iy ravishda kuzatib borishlari lozimdir.

27-rasm

Rassomlik oliy yurti talabalariga dastlabki yillardanoq chizmatasvir san‘atini o‘rgatish lozim, negaki har qanday rassom, xar qanday kompozitsiya (birinchi bosqichdan keyingi yuqori bosqichgacha) savodxonlik bilan yaratilgan etyud va chizgilar asosida yaratilishi va

model bilan ko'p muddat ishlash orqali rassomlik mahoratini egallash mumkin. Yuqorida aytilgan fikrlardan kelib chiqib, shuni ta'kidlash kerak-ki, mavzuli rasm chizishda yeg'ilgan qalam tasvir suratlarining o'рни muhimdir. Mubolag'asiz aytish mumkinki, yaxshi tashkil qilingan, qalamda ishlangan rasimlarsiz xaqiqiy san'at asarini yaratib bo'lmaydi.

Talabalar, milliy tasviriy san'at maktablarida, buyuk rassomlar ijodini, jahon madaniyatining boy merosini o'rganish orqali, har tomonlama tarbiya topadi. Talabalarda tasvir madaniyatini rivojlantirish zarur, chunki bo'lajak rassom o'ziga xos til egasi bo'lishi kerak va keyinchalik, xaqiqiy tasviriy san'at ustasiga aylanishadi. Bu rassom, ijodiy merosi bilan o'z davrini va o'z xalqini tasviriy san'atiga va madaniyatiga o'z xissasini qo'shadi. Shuning uchun xam talabalarni xaqiqiy rassom, yuksak ma'naviyat va professional madaniyatning egasi qilib tarbiyalash, tasviriy san'at institutlarining ustozlari oldida turgan muhim vazifadir.

Toshkent. 2016 yil.

RASMLAR RO'YXATI

1. Leonardo da Vinchi «Mona Liza» portreti.
2. Rafael Santi «Sikstin Madonnasi» surati.
3. Sandro Botichelli «Baxor» ramzidagi ayol portreti.
4. El Greko «Bibi Mariyam» portreti.
5. Abdulxaq Abdullaev «Avtoportret».
6. Raxim Axmedov «Ona portreti».
7. «Poliz ekinlaridan natyurmort».
8. «Poliz ekinlaridan natyurmort».
9. «Gullardan iborat natyurmort».
10. «Mevalardan iborat natyurmort».
11. «Oshxona jixozlaridan natyurmort».
12. «Grezal» uslubida tasvirlangan natyurmort.
13. Birinchi bosqich «Bosh» topshirig'i.
14. Ikkinchi bosqich «Bosh» topshirig'i.
15. Uchinchi bosqich «Bosh» topshirig'i.
16. Aziza Mamatova «Ro'zi Choriev» portreti.
17. Piter Paul Rubens «Kameristka» portreti.
18. Boris Mixaylovich Kustodiev «Shalyapin» surati.
19. Vinsent Van Gog «Shaxterlarning og'ir mehnatini» surati.
20. Aziza Mamatova «Sahovat» surati.
21. Rafael Santi «Model» qoralamasi.
22. Valentin Serov «Shaftoli ushlagan qiz» portreti.
23. Valentin Serov «Knyaz Yusupov» surati.
24. Rafael Santi «Ona va bola» qoralamasi.
25. Jan Ogyust Dominik Engr «Missis Charlz Bedxem» portreti.
26. Chingiz Axmarov «Sharq ayoli» portreti.
27. Javlon Umarbekov «Akiliny-Mariu» portreti.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Volkov N.N. Kompozitsiya v jivopisi. Moskva, «Iskusstvo», 1977 god.
2. Kuznetsov Yu.N. Risunok Rubensa. Moskva, «Iskusstvo», 1974 god.
3. Miloslav Raek. Rembrandt. «Artek Praga», 1960 god.
4. Prujan I.N., Pushkarev A.A. Natyurmort v russkoy i sovetskoy jivopisi. Leningrad, «Avrora», 1982 god.

MUNDARIJA

Soʻz boshi oʻrnida.....	4
1. Kirish.....	5
2. Natyurmort.....	12
3. Odam boshi topshirigʻi.....	19
4. Psixologik portret.....	24
5. Jonli model.....	28
6. Mavzuli surat.....	36
7. Xulosa.....	42
Rasmlar ro'yxati.....	47
Foydalanilgan adabiyotlar.....	48

AZIZA-XUSHRUYA MAMATOVA

**RANGTASVIR VA CHIZMATASVIR
FANLARIDAN O'QUV-USLUBIY
KO'RSATMALAR**

Toshkent – «Fan va texnologiya» – 2017

Muharrir:	Sh.Aliyeva
Tex. muharrir:	F.Tishabayev
Musavvir:	D.Azizov
Musahhih:	N.Hasanova
Kompyuterda sahifalovchi:	Sh.Mirqosimova

**E-mail: tipografiyaent@mail.ru Tel: 245-57-63, 245-61-61.
Nashr.lits. AIN№149, 14.08.09. Bosishga ruxsat etildi: 03.05.2017.
Bichimi 60x84 ¹/₁₆. «Timez Uz» garniturasini.
Ofset bosma usulida bosildi.
Shartli bosma tabog'i 3,5. Nashriyot bosma tabog'i 3,25.
Tiraji 500. Buyurtma №67.**

**«Fan va texnologiyalar Markazining
bosmaxonasi» da chop etildi.
100066, Toshkent sh., Olmazor ko‘chasi, 171-uy.**

FAN VA
TEXNOLOGIYALAR

ISBN 978-9943-11-482-1

9 789943 114821